

ZÁPISNÍK
SLOVENSKÉHO JAZYKOVEDCA
ročník 8 číslo 2 1989

ZÁPISNÍK

SLOVENSKÉHO ĽAZÝKOVEDCA

ročník 8

číslo 3 1989

Gén ľudovosti slovenčiny

Jednou zo základných vlastností spisovnej slovenčiny je jej "gén" ľudovosti, ľudovej hovorovosti, ktorá sa stala jej dedičným predurčením, jej materinským známenkom - tento jej "distinkívny príznam" je najviditeľnejší v hovorovom štýle a v umeleckej literatúre.

Predzvanenávanie ľudovej hovorovosti je v ľudových, nárečových prvkoch, ale aj v nárečových dialogických textoch, ktoré sa v umeleckej literatúre používajú vlastne ako citátové slová a ako výrazný charakterizačný prostriedok /nejmä v období klesticiizmu a preromantizmu/. Ľalšin prirodzeným prúdom, ktorým sa ľudová hovorovosť dostáva do literatúry, je dielog, komunikačný ľitvar odrážajúci reč postav, cez ktorú sa vývinovo zlieva hovorový štýl s umeleckým štýlom v jednom svojom pásme - v makrokompozičnom priestore rozprávania ako znaku epickosti príb. Použitie hovorovej reči realistická próza rozširuje aj o toto

pásma. Naturistami sa v slovenskej literatúre hovorovosť dostáve do umeleckého textu aj druhým prúdom: cez postavu, rozprávajúcu príbeh, ktorou sa zavše stiera hranica medzi autorom a textom, hovorovosť presakuje, prirodzene, inek a novo - aj autorskou rečou. Je to hovorovosť, v ktorej sa medzi denotát a jazykový znak stavia filter, úmyselne a dômyselne vytvorený autorom; tento filter subjektivizuje, lyrizuje, metaforizuje, spoetizúva, parodizuje výpoved o svete a človeku cez tematickú a jazykovú, a teda štýlistickú rovinu umeleckého textu. Tento odkaž hovorovosti naturalistickej prózy - pripomeňme si tu najmä dielo Dobroslavu Chrobáka a Františka Švantnera - pravda, v inovačnom prevedení, nechal svoje odťašky aj v súčasnej slovenskej próze.

Zo všetkých folklórnych žánrov najviac ponúkli spisovnej slovenčine piesň /a jej odnož beleša/ a rozprávka. Bez konkurencie je tu však práve rozprávka. Jej znalec a obdivovateľ Štefan Krčmér napísal: "Štýl rozprávok je prostý, no vždy poetický. Nie sú zatažené dekoráciou, no nehradené vystúpi z nich vše, hoci nepatrny, ale dobre ukáčnutým prirovnaním taký obrez, že sa od neho celý svet rozsvieti. Najväčší majstri bášnického slova môžu závidieť prirovnania a zvraty prostonárodných rozprávok".

Jazyk, štýl a kompozícia slovenskej ľudovej rozprávky boli stimulátorom aj pre upevnenie štirovskej spisov-

nej slovenčiny, pre jej rozvoj - najmä v hovorenej podobe - i "dopingom" pre vývin slovenskej literatúry.

Dra. PhDr. Ján Sabol, CSc.

/24. 1. 1989 - Prešov/

Okrajové vrstvy slov. a zásoby v staršej slovenčine

Nové prvky rovnako ako prvky zastarávajúce sa dajú sledovať aj pri analýzach historickej slovnej zásoby, hoci neexistujú pre to dve veľmi významné faktory, a to relativne úplný dokladový materiál a živé jazykové povedomie. V pomerne dlhom úseku vývinu slovenčiny v jej predspisovnom, predkodifikačnom otobtí však možno zachytiť vývinovú perspektívnu jednotlivých slov, slovných spojení, významovo členenia slov a pod. Okrem časového príznaku treba však brať do úvahy aj celkový spôsob začlenenia konkrétnych slov do slovnej zásoby, respektívne do jej jednotlivých mikrosystémov.

Súčasná lexikológia pokladá za neologizmy lexikálne jednotky istého úseku slovnej zásoby hodnotené v porovnaní s bežnými lexikálnymi jednotkami ako časovo nové, používané a perspektívne, ktoré sa v ďalšom časovom úseku stávajú bežnými. Od nich sa odlišujú tzv. náperspektívne neologizmy /ktoré sa neujimejú, nevžívajú/, označené slová a etapové, módne pomenovania, ktoré sa nezačleňujú hlbšie do slovnej zásoby a ostávajú na jej periférii.

Nevžité neologizmy stoja spolu s priležitosnými,

okrežionálnymi slovami na okraji slovnej zásoby jazyka.

V jazykovej výstavbe okrežionálnych pomenovaní sú istým spôsobom nerušené zákonitosti slovotvorných typov, zachávajú si svoju novosť, sú tesne zviazené s kontextom, nezodpovedajú bežnému jazykovému úzu. Preto sa v lexikologickej literatúre hodnotia niekedy ako javy vybočujúce z jazykového systému. Zatiaľ čo neologizmy /aj nevžité, nezdomácnené/ sa pokladajú za fakty jazyka, okrežionálne slová iba za fakty reči a zdôrazňuje sa ich príležitosť, náhodnosť, kontextová aktualizácia pri ich tvorení. Z toho by malo vyplývať, že okrežionálne pomenovania /ak by sme ich nepokladali za fakty jazyka/ by mali byť spracúvané v jazykových slovníkoch bežného typu. —

Neperspektívne neologizmy a okrežionálne pomenovanie z obdobia predcodifikáčnej slovenčiny možno pomeľne dobre sledovať v písomnostiach tvoriacich materiálovú základňu Historického slovníka slovenského jazyka. Pri neúplnej historickej dokumentácii a prirodzenom nedostatku historického jazykového vedomia musí analýza vychádzať z porovnania so stavom v neskôrších obdobiah spisovného jazyka a so stavom v slovenských nárečiach, resp. v susedných slovenských jazykoch. Aj takýto postup však umožňuje postihnúť najmä tie lexikálne jednotky, ktoré ostali iba na okraji slovnej zásoby a nezačlenili sa do tejto bežne používané jednotky. Bežne používané slová majú totiž ďalšiu vývinovú perspektívnu aj smerom do histó-

rie a spravidla ani prvý a ani ajediný doklad neznamená začiatok, resp. menší stupeň začlenenia do slovnej zásoby a ani neexistencia napríklad prevzatia do starej māďarskej nemusí znamenať neexistenciu slova v období, z ktorého niesú naši písomníci doklady. A teda istejšie závery možno robiť najr" z analýzy slov a slovných spojení, ktoré ako neperspektívne neologizmy a okrežionelizmy ostali na samom okraji slovnej zásoby predspisovného obdobia a zakrátka z neho aj ustúpili.

Exotizmy majú v slovnej zásobe jazyka miesto ne jej samom okraji. Zdálo by sa, že nemusia pôsobiť pozornosť bádateľov. Záujem buď už samotná ich "exotickosť", ich obsah, exotickosť nimi pomenovaných reália. Exotizmy jazyk neberie na vedomie iba pasívne, usiluje sa začleniť ich do svojej slovnej zásoby, prispôsobuje ich zvukovú /a často aj písanú/ podobu svojmu systému, usiluje sa zaradiť ich do gramatických i slovotvorných paradigiem, umožňuje tvoriť o nich domáce deriváty, ako aj ustálené lexikalizované a frazeologicke spojenia.

Historický aspekt berúci zreteľ aj na mimojazykové skutočnosti ukazuje, že aj na lexike z okrajových vrstiev slovnej zásoby možno sledovať jej dynažický vývin, spôsoby a procesy spôsobujúce jej potypy z periféria k centru /a aj naspäť na perifériu/ slovnej zásoby. Jednotlivé slová /významy/ a slovné spojenia riadí svoje vlastné osudy.

pohľad na výskyt exotizmov zo židovského /hebreizmy, biblizmy/ a tureckého /moslimského/ prostredie /turicizmy/ v staršej slovenčine predspisovného obdobia dáva možnosť konfrontovať situáciu v slovenčine 16. - 18. storočia so situáciou v súčasnej spisovnej slovenčine /a v slovenských nárečiach/ a zhodnotiť vývin jednotlivých slov i celých súborov na základe celkového vývinu slovnej zásoby slovenčiny.

PhDr. Milen Majtán, CSc.

/24. 1. 1989 - Nitra/

Existuje hovorový štýl?

Keždodenný, bežný jazyk je nielen najstaršou formou komunikácie, ale stále aj prevažujúcou /počle podľa počtu jeho používateľov, nie podľa typu komunikačných situácií/. Nové komunikačné situácie prinášajú so sebou aj zmenu komunikačných vzťahov, ktoré v systéme jazyka ovplyvňujú vzťahy medzi jednotlivými formami /štvarmi, varietami/. Pre súčasný vývin je charakteristické stieraťe ostrých hraníc medzi príslušnými existenčnými formami jazyka, ako aj medzi funkčnými štýlmi.

Ukazuje sa, že pri stratifikácii národného jazyka na jednotlivé formy /štvary, variety/ treba breť do úvahy aj systematizáciu štýlov spisovného jazyka. Tradičné chápanie hovorového štýlu ako štýlu "síkromného styku" proti ostatným štýlom "verejného styku" /E. Pauliny/ je skôr

otázkou klasifikačného rámcu, nestojí na reálnom základe. Aj J. Mistrik v Slovenskej štýlistike /1985/ už napríklad hovorí o subjektívnom štýle - čo je výstižnejšie a popri hovorovom štýle pod ním chápe aj umelecký štýl.

Komunikáty /texty/ môžu obsahovať isté prvky a znaky hovorového štýlu /podľa: "ej konceptie skôr hovorovosti ako vlastnosti celého jazykového mechanizmu/, ale sám hovorový štýl nemôže v nijakom prípade totálne splňať funkciu "síkromného styku", skôr neopäk, spíše ju len v malej mieri. Navyše od ostatných štýlov sa odlišuje nepripravenosťou v rečovom ekle, uvoľnenosťou, spontánnosťou, dialogickosťou - čo necháperiuje ani jeden štýl. Hovorový štýl môže fungovať iba v malom počte komunikačných situácií, komunikáciu taz obstarávají iné formy.

V našej stratifikácii predpokladáme dve samostatné formy /štvary, variety/ ústnej podoby spisovnej slovenčiny: kodifikovaní spisovnú slovenčinu a nekodifikovanú čiže hovorovú slovenčinu. Kodifikované spisovné slovenčina sa záväzne používa v oficiálnych komunikačných situáciách, hovorovú slovenčinu používajú v polooficiálnych a neoficiálnych komunikačných situáciách kultivovaní nositelia slovenčiny /stredoškolsky alebo vysokoškolsky vzdelaní/. V zvukovej rovine ju charakterizuje volnejšie, ale spisovná výslovnosť /naďalej násodržiavanie súirktných asimilácií/. V morfológickej rovine ide o používanie tých

variantov, ktoré sa neuprednostňujú v kodifikácii. V syntaktickej rovine hovorovú slovenčinu charakterizuje volnejší slovosled a zjednodušená štruktúra vety /vplyv nárečovej syntaxe/. Najpregnantnejšie hovorovú slovenčinu charakterizujú lexikálne prostriedky: ide o spisovné prostriedky, ktoré sa v kodifikačných príručkách uvádzajú ako dvojtvary, resp. sú utvorené systémovo, no kodifikácia ich ešte nezachytíla /napríklad univerbizované pomenovania, profesionalizmy, publicizmy, nadnárečové slová a pod./.

Hovorová slovenčina je dynamická, novo sa utvárajúca forma, založená na komplexnej hovorenosti. Jej pendantom sú štýly spisovného jazyka - náučno-popularizačný, publicistický, administratívny, umelecký -, ktorých primárnu a prevažujúcou realizáciou je písaná podoba.

PhDr. Ján Bosák, CSc.

/16. 2. 1989 - Banská Bystrica/

Dialektika vonkajšej a vnútornej stavby textu

1. Text ako výsledok textotvornej činnosti, ktorú človek vykonáva v procese komunikácie, je aj spôsob existencie jazyka. Textotvorné prostriedky, prostredníctvom ktorých sa konštituuje /fixuje/ obsah textu, zostávajú stabilné, vzhladoz na okolie, variebilitu zložiek komunikačnej situácie sa mení zmysel textu. Dynamiku textu teda nezabezpečuje pohyb /posun, premen, striedanie/ textotvorných prvkov /štýlom/, ale možnosť ich odlišnej

interpretácie.

2. Prístup k textu môže byť v podstate dvojseký. Ak analyzujeme hotový text ako produkt rečovej činnosti, ide o statický prístup. Interpretácie sa tu opiera o jednu z možných rekonštrukcií komunikačného okolia. Pri dynamickom /procesuálnom/ prístupe k textu sledujeme proces vzniku textu, a to v rozmedzí napätie medzi štrukturáciou /umiestnenie a hierarchizácia/ obshovo-tematických segmentov a ich povrchovou manifestáciou /výber a usporiadanie štýlom/. Tento proces má svoj teoretický, metodologický aj dialektický rozmer.

3. Vytvorenie zmysluplného textu je prvotne záležitosť jeho vnútornej, obshovej kompozície. Tento proces sa začína vymedzením výseku z nekonečnej, mnohorozmernej a variebilnej skutočnosti, o ktorom expedient zmeni informovať perciipienta. Tematickým vymedzením výseku skutočnosti ako predmetu prejavu sa začína vlastný textotvorný proces - štrukturácia hľbkového podložie textu. Zámer, zcieLENIE NA adresáte sa v hľbkovej organizácii textu odráža ako jeho sujet. Ide tu o výber obshovo-tematických segmentov, rozhodovanie o ich usporiedení, následnosti, ale aj o ich hierarchizáciu. Potom sujet vo vernom teste je napätie medzi "prirodzenou" skladbou zložiek predmetu prejavu a ich usporiedením ako obshovo-tematických zložiek prejavu /textu/. Sujet je späť so vsetkými aspektami textu, no v skutočnosti sa organizuje tak, aby splnil

jeho pragmatickému zacieleniu.

4. Povrchová organizácia textu slúži na zdieľanie vyjedrenie jeho sujetovo-kompozičného potenciálu. Je to v prvej rade vec formálnej kompozície. Ide pritom najmä o napätie medzi fyzickým rozmerom jednotlivých kontextov textu a objezom čiastkovým zložiek informácie. Sémantika a pragmatika textu sa jezykovými štýlami jazne doláduje. Aj v takomto zmysle sa vzájomne podmieňuje variabilita textu a napätie medzi jeho hĺbkou a povrchovou štruktúrou.

5. Variabilita textu je variabilitou jeho interpretácie, ktorí dovoľuje dynamická /premenlivá/ konfigurácia zložiek komunikačnej situácie, vrátene perciipientovej skúsenosti. Napriek tomu treba ťať s existenciou obsehovo-kompozičných /sujetových/ invariantov. Svedčia o tom aj makrokompozičné modely, ktoré sú z jednej strany záležitosťou formálnej kompozície, no východiskovo sú to modely obsehovej kompozície. To vlastne umožňuje zistovať /uvedomovať si/ aj relatívne fixované, invariantné sémaniku a štýlistiku jezykových štýlom.

prof. PhDr. Ján Fišáre, DrSc.

/23. 3. 1989 - Nitra/

Priístupy k skúmaniu lexikálneho významu

1. V našej jazykovednej literatúre sa už pomerne dlhy čas prijíma "klasické" definície lexikálneho významu, do ktor-

rej sa premieťe odrazové poňatie ideálneho v duchu leninskéj teórie odrezu, bieleterálne chápanie jezykového znaku, systémová podmienenosť lexikálnych jednotiek a rozlišenie potenciálneho a realizovaného v zmysle seussurovskej dichtomie jazyk - reč. Táto definícia sa v našom jazykovednom prostredí považuje za epodiatickú prevdu, nediskutuje sa o nej a teória lexikálneho významu sa nerozvíja z nových hľadísk. Treba si položiť otázku, aká je jej poznávacia hodnota v svetle súčasných výskumov sémantiky slova, a hľadať v týchto výskumoch nové podnety.

2. Skúmanie lexikálneho významu v súčasnej jazykovede sa vyznačuje koexistenciou dvoch základných prístupov, ktoré označujeme ako objektívny a subjektívny. Pri objektívnom prístupe sa abstrahuje od ľudovo-úzkejho vedomia, resp. sedo neho včleňuje lexikálny význam, ktorý jazykovedec určil objektívne, na základe jezykových faktov /opisujúc sa o jezykovú formu/, kým pri subjektívnom prístupe sa bádajúce úsilie zamiera na spoznávanie lexikálneho významu ako konkrétneho /nie abstraktného/ štruktúrneho komponentu individuálneho vedomia.

3. Silné tendencie k subjektívnemu prístupu súvisí s "pragmaticko-komunikečným obretoz" synchronnej lingvistiky. Lexikálny význam sa osvetluje z hľadiska jeho využitia do interpretácie textu /Fillmore/, z hľadiska jeho fungovania v rečovo-myšlienkových procesoch /Kacrelson, Winograd/, ako aj z hľadiska jeho včlenenosťi do konceptuálnych.

štruktúr vo vnútornom modeli sveta /Bierwisch/. Lexikálny význam sa tu vymyká z rámca lexikológie a dostáve sa do ohniska pozornosti všeobecnolinguistickej teórie jazyka ako globálneho objektu. Lexikálne sémentika násobíde čoraz viac styčných momentov s psycholinguistikou, psychológiou jazyka a kognitívou vedou. Klúčový spoločný moment je späť so všeobecným východiskom, že jazyk je zložitým spôsobom spojený s poznatkami ľudí o svete. Lexikálny význam je komponentom systému týchto poznatkov.

4. S objektívnym a subjektívnym prístupom je späť "večná" otázka rozlišovanie lingvistických a mimolingvistických /encyklopédických/ prvkov pri vymedzovaní lexikálneho významu. Pri dôslednom prístupe sú mimolingvistické tie prvky, ktoré nie sú zefixované v lexikálnej forme /v morfematickej a syntagmatickej forme lexikálnej jednotky/. So subjektivizáciou prístupu sa mení náhľad na extralingvistické prvky, hľadajú sa dôkazy ich jazykovej relevantnosti a hranica medzi jazykovým a encyklopédickým sa posúva na rovinu opozície naivného a vedeckého pojmu.

5. Fokus o nové teoretické uchopenie známeho javu centralnosti a periférnosti pri kategorizácii jazykových objektov predstavuje tzv. prototypová sémentika. Pri "prototypovom" prístupe k lexikálnemu významu sa programovo berie do úvahy jeho vážnosť, eko aj reálne i možné uplatnenie slova ako pomenívacej jednotky.

6. Kritická analýza súčasných konceptov lexikálneho

významu je jedným z predpokladov rozvíjania našej teórie lexikálneho významu.

Doc. PhDr. Juraj Dolník, CSc.
/28. 3. 1989 - Bratislava/

O predikácii

Názory na predikáciu ako sémenticko-syntaktický vzťah a predikatívnu syntagmu ako jednotku, v ktorej sa tento vzťah realizuje, sa v československej syntaktickej literatúre dosť diferencujú.

pokiaľ ide o predikáciu v uličom zmysle /vzťah medzi subjektom a predikátom/ uplatňuje sa v podstate dvojaký výklad. Starší, avšak aj v súčasnosti obhajovaný, vidí v predikácii vetrovorný /výpovedotvorný/ akt a predikatívnu syntagmu stotožňuje s vetou ako komunikatívnu jednotkou, resp. so základným typom vety - dvojčlennou vetou. Pri druhom výklade, vychádzajúcom z rozlišovanie syntagmy ako jednotky na úrovni pomenovania a vety ako výpovednej jednotky, sa predikatívna syntagma charakterizuje ako aktualizačný variant determinatívnej syntagmy.

V širšom chápani sa predikáciou rozumie vzťah medzi úsekom mimojezykovej skutočnosti a jej predikovaným priznaním. V tomto zmysle je predikácia vlastná aj jednočlenným vety. Napokon sa za predikáciu v sémentickom zmysle pokiaľdá aj vzťah v tzv. polovetvých /polopredikatívnych/ konštrukciach. Ich vymedzenie je značne nejednotné.

Osobitným problémom je postavenie predikácie z hľadiska valenčnej teórie.

Za hľavý cieľ našej úvahy o predikácii sme si stanovili nájsť tekú črtu sémantického vzťahu, ktorá by sa uplatňovala vo všetkých konštrukciách, v ktorých se vidí predikátný vzťah, prípadne ajj konštrukciach ďalších, čiže určiť najväčšie obecnosť črty "predikácie" ako sémantického vzťahu. Za túto črtu pokladame fakt, že "predikátom" sa vyjeďduje príznam, ktorým se nezužuje extencionálne platenosť determinovaného výrazu /ako je to pri atributívnom vzťahu/, ale ktorým se dostatočne delimitovaný výraz nejako ďalej charakterizuje. Porovnej: /Môj/ otec je chory.
- /Každý/ citrón je kyslý. Mohli by sme teda predikáciu charakterizovať ako neobmedzujúcu /charakterizujúcu/ determináciu.

Doc. PhDr. Miloslav Darovec, CSc.
/2. 5. 1989 - Bratislava/

Jazyk a jazykové osobnosť

V súvislosti s humanizačiou vedy a živote všetkých vyšlo v posledných rokoch niekoľko monografií, v ktorých sa v duchu tohto nového trenára poukazuje na úlohu ľudského činiteľa - jazykovej osobnosti pri poznávaní sveta. /Obidereme sa najmä o monografiu Rol ľavovečeského faktora v jazyku - Jazyk i kartina sveta, Moskva 1988, ktorú s kolektívom spolupracovníkov pripravil nedávno zosunutý akademik B. A.

Serebrennikov, a o monografii riaditeľa Ústavu ruského jazyka AVZSSR J. N. Keraulova Russkij jazyk i jazykovaja ličnosť, Moskva 1987./

Prešlo skoro celé storočie, kým sa začala realizovať Marxova téza o účinnej interakcii spoločenských, prírodných a technických vied na báze "jednotnej vedy o ľoveku a jeho svete". Prijatelné výsledky nedosiahlo precielne vysvetlovanie ľloveka len na základe psychologických, biologických či sociálnych vlastností, ani abstraktné chápanie ľloveka v politických viedach, ani antropologický prístup aspirovajúci na integratívnu vedu o ľoveku. Podľa súčasného stavu vedeckého poznania ľloveka možno skúmať iba v jeho bio-psicho-sociálnej dielektickej jednote.

V súvislosti s komplexným výskumom ľloveka, ako sa bude v 9. päťročnici realizovať aj u nás, je dôležité prehoďať doterajšiu klasifikáciu vied s prestav s delením na hľavne a menej dôležité disciplíny /obyčajne smpetrí tzv. "vlastivedné disciplíny"/, pretože v dôsledku globálnosti spoločenskej praxe existujú iba hľavne a menej dôležité problémy v istom štádiu svojho vývinu. Aktuálne je členenie na vedy o spoločnosti, vedy o ľoveku a humanné vedy, medzi ktoré patrí aj jazykovedca.

Východiskom novej orientácie výskumu je fakt, že ľoveka nemožno poznáť /a skúsať/ bez jeho jazyka. Smerom k jazykovede zase platí, že nemožno poznáť jazyk, ak sa neprekročia jeho hranice smerom k jeho tvorcovi, nositeľovi

a používateľovi. Dnes sa všeobecne prijíma, že rozvoj jazyka je podmienený historicky, že jazyk má psychickú podstatu, systémovo-štruktúrnu súčasť, že jeho vznik i používanie je podmienené sociálne. Avšak ani jeden z uvedených aspektov - historickosť, psychologizmus, systémovosť, sociálnosť - nemá integratívnu silu, jeden aspekt nemožno vyvodiť z druhého. Integračným činiteľom tu môže byť iba jazyková osobnosť, chápenná ako istá konceptuálna pozícia. Osobnosť je totiž výsledkom sociálnych procesov, produkтом historickejho rozvoja etnosu, súčasťou psychickej sféry, tvorcom a používateľom znakov, t. j. systémovo-štruktúrnych fenoménov. Intelakt a znalosti sa najintenzívnejšie prejavujú v jazyku a skúmajú sa prostredníctvom jazyka osobnosti. Osobnosť sa pritom nemôže chápať všeobecne, abstraktne, ale konkrétnie, vždy v rámci príslušného národa.

Absolutne všetko, čo je vyjedrené v jazykoch sveta, vytvoril človek. Prítom v jazyku sa odrážajú nielen spoločenské zákony, ale aj prírodné, samotná sociálne štruktúra nie je jediným a rozhodujúcim faktorom, závisí od ďalších činiteľov. Mylny je tiež predpoklad, že "jazyk odráža skutočnosť". Znakový komplex, ktorý funguje ako slovo, nie je schopný nijakého očrezu - faktickým cdeľazom sú pojmy alebo ešte širšie koncepty. Jazyk neodráža skutočnosť, ale ju zobrezuje znakovým spôsobom.

Predmetom výskumu antropologicky orientovanej jazykovedy by mali byť také oblasti, ako jazyk a duševná činnosť

človeka; jazyk, mysenie a poznanie človeka; jazyk a fyziológia človeka; jazyk a psychika individua; jazyk a kultúra; jazyk a správanie človeka; jazyk a komunikácia; jazyk a spoločnosť; jazyk a hodnote človeka a ďalšie.

Naznačená nová orientácia lingvistiky si od jazykovedcov vyžaduje nové prístupy a skúmaní svojho predmetu: neskúmať jazyk ako systém bez človeka. Známa formula, že "za každým textom stojí jazykový systém", bude po novom znieť: za každým textom stojí jazyková osobnosť ovládajúca jazykový systém.

PhDr. Ján Bosák, CSc.

/3. 5. 1989 - Banská Bystrica/

Sémantika slovenščíných prísloviek

Pri skúmaní sémantiky prísloviek je potrebné brať do úvahy nielen ich lexikálno-sémantické vlastnosti, ale aj ich syntakticosémantické zapojenie do vety. Spojením oboch aspektov je možné komplexne zachytíť fungovanie prísloviek na paradigmatickej a syntagmatickej osi. Základnou jednotkou opisu je lexie zahrňujúca význam a formu.

Pôdstatné lexikálno-sémantické vlastnosti vyjadrujú sémy piatich abstrakčných úrovni. Ide o integračné sémy /napríklad spôsobu, zretelia, priestoru/, klasifikáčné sémy charakterizujúce jednotlivé lexikálno-sémantické polie /napríklad hodnotenia, miery, podobnosti/, identifikačné sémy spoločné pre určitú lexikálno-sémantickú skupinu

/napríklad momentálneho emocionálneho stavu, veľkej a mäej miery/, špecifickéné sémy /napríklad diagonálnosť, časovej následnosti, súčasnosti/ a diferenčné sémy vyčlenené na základe vzťahov antonymie medzi príslovkovými lexikami /napríklad hĺbka, výška, vzdialenosť/. Nepracuje sa s individuálnymi sémami.

Základná /primárna/ a najčastejšie syntaktická /vetnočlenská/ funkcia prísloviek je ich adverbiálne určenie. Na základe fungovania prísloviek vo vete sa vyčleňujú syntakticko-sémantické typy, ktoré predstavujú zovšeobecnené vyjedrenie ich syntakticko-sémantických vzťahov. Z participantov je v popredí pozornosť javointenčný participant, vzťah k javointenčnému participantu je dôležitý hlavne pri zreteľových príslovkách. Do prvých troch syntakticko-sémantických typov patrí spôsobové príslovky. V prvom type sú príslovkové lexie charakterizujúce činnosť alebo správanie javointenčného participantu /napríklad zásadovo, čestne, veselo/. Spôsobové príslovky druhého typu charakterizujú len samotný predikát, nie sú syntakticko-sémanticky späté s javointenčným participantom /napríklad ustevične, súčasne, ručne/. Do tretejho typu patrí spôsobové príslovky, pri ktorých sa uplatňuje prvý alebo druhý typ syntakticko-sémantického vzťahu, majú však rovnaké klasifikáčné, prípadne aj identifikačné sémy /tvoria spoločné lexikálno-sémantické polia a skupiny /napríklad jachtavo, polohy/ a hovorit/.

Štvrtý syntakticko-sémantický typ tvoria zreteľové príslovky, keďže osobitným spôsobom vymedzujú intenciu predikátu /napríklad časovo, priestorovo/. Osobitný typ tvoria príslovky označujúce časové a priestorové určenie /príslovky miesta a času/, ktoré na rozdiel od spôsobových a zreteľových prísloviek vyjadrujúcich inherečnú mäificáciu a delimitáciu predikátu vyjadrujú adherentné určenie /determináciu/ predikátu /napríklad včera, zajtra, hore/. Stavové príslovky /napríklad je mi teplo, je tu chladno/ fungujú ako súčasť predikátu v sekundárnej syntaktickej funkcii tohto slovného druhu. Zo syntakticko-sémantického hľadiska ide o prisúdenie určitého stavu v neosobnej, prípadne osobnej konštrukcii, preto ich tiež vyčleňujeme ako samostatný syntakticko-sémantický typ prísloviek.

Z tradične vyčleňovaných skupín prísloviek sa nepovažuje za odôvodnené vyčleňovať príslovky príčiny, keďže význam príčiny nie je zvyčajne primárnu lexikálno-sémantickou vlastnosťou týchto prísloviek /napríklad mŕne, bezcieľne, služobne/.

Komplexný obraz sémantiky tohto slovného druhu by mohol byť podnetom na komplexný výskum ostatných slovných druhov s uplatnením nielen lexikálno-sémantického, ale aj syntakticko-sémantického hľadiska.

PhDr. Juraj Šikra, CSc.

/6. 5. 1989 - Prešov /

System interpunkčných znamienok

V písanom jazyku existujú dva typy znakov: diakriticke a interpunkčné. Diakritické slúžia na označenie foném či písmen, intrepunkčné na členenie textu. Je to istý typ symbolicko-indexových znakov podľa Peircea alebo signálov podľa de Seussura.

Základnou funkciou interpunkčných znamienok je teda členenie, segmentácia.

Segmentačné znamienka sa delia na spájacie a rozpájacie.

Spájacie znamienka sa členia na zlučovacie a rozlučovacie. Typickým zlučovacím znamienkom je spojovník: signalizuje sa ním zlúčenie dvoch rovnorodých prvkov /bielo-červený, Joliot-Curie/, ale aj pripojenie istých rozlišovacích prvkov vo funkcií sufíxoidov /Bratislava-vidiek/ alebo prefixoidov /C-vitamin/. Niekedy sa tu využíva pomlčka, napríklad trať Praha - Bratislava. Spojovníkom sa ďalej signalizuje rozlučovanie, napríklad naznačenie trhanej výpovede. Skôr technickú funkciu má spojovník pri rozdeľovaní slov.

Rozpájacie znamienka sa delia na pripájacie a vypájacie.

Pripájacím znamienkom sa signalizuje, že bude nasledovať ďalší rovnorodý prvek. Čierkou sa tak signalizuje pripojenie prívlastku, podmetu, predmetu, príslovkového určenia, ale aj priredenej vety. V tomto zmysle má pripájaci funkciu aj dvojbodka a pomlčka.

Vypájacie znamienka sa členia na vypíšacie a vymedzovacie. Vypustenie prvku sa signalizuje pomlčkou alebo troma bodkami.

Vymedzovacie znamienka sa členia na vyčleňovacie a rozčleňovacie.

Rozčleňovacie znamienka signalizujú segmentáciu textu jednak na vety, jednak na vytýčené a osamostatnené vtetne členy /Veľké písmeno - bodka, respektíve otáznik, výkričník/, jednak na menšie skupiny vo výpočtoch rovnorodých prvkov /bodkočiarka/, ďalek členenie textu na odseky, body, výpočty /dvojbodka, čiarka, bodkočiarka, číslice, písmená/.

Vyčleňovacie znamienka signalizujú, že sa z textu vyčlenuje istý výraz alebo skupina výrazov. Pri textovom vyčleňovaní sa zátvorkami, pomlčkami alebo čierkami vyznačuje časť, ktorá patrí do druhého výkľedového plánu, t.j. vsuvka, parentéza. Úvodzovkami sa vyčleňuje priama reč. Pri syntaktickom vyčleňovaní sa sprevidla dvomi čierkami vyznačujú vedľajšie vety, volné prívlastky a polovetné konštrukcie. Napokon sa /tiež spravidla čierkami/ vyznačujú prvky, ktoré nepatria do syntagmatického plánu vety. Sú to predovšetkým oslovenia a kontextové výrazy, ale aj prvky vyjadrujúce postoj hovoriaceho alebo modálnosť.

Okrem toho mnohé interpunkčné znamienka majú isté technické či technologické funkcie. Čiarke sa píšu pri uvádzaní peňažných hodnôt /17,20 Kčs/, bodka pri uvádzaní

času /15-20/, do závieriek rozličného typu sa uvádzajú výslovnosť hlások, množiny a pod.

Prof. PhDr. Ján Horecký, DrSc.

/16. 5. 1989 - Nitra/

Vychádza štvrtročne v náklade 250 kusov len pre knútornú potrebu. Zodpovedný Jozef Mistrik.